

University of Groningen

Actualiteiten en Signaleringen

Roggenkamp, M.M.; Andreasson, L.M.; Behrendt, J.; Diestelmeier, L.; Gazendam, J.C.W.; Kalisvaart, S.T.; Nieuwenhout, C.T.; Spijk-Belanova, T.N.; Vermue, C.J.

Published in:
 Nederlands Tijdschrift voor Energierecht

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
 Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
 2020

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Roggenkamp, M. M., Andreasson, L. M., Behrendt, J., Diestelmeier, L., Gazendam, J. C. W., Kalisvaart, S. T., Nieuwenhout, C. T., Spijk-Belanova, T. N., & Vermue, C. J. (2020). Actualiteiten en Signaleringen. *Nederlands Tijdschrift voor Energierecht*, 2020(1), 45-53.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Actualiteiten en signaleringen

*prof. mr. dr. M.M. Roggenkamp, L.M. Andreasson LL.M., J. Behrendt,
dr. L. Diestelmeier, mr. J.C.W. Gazendam, S.T. Kalisvaart,
C.T. Nieuwenhout LL.M., mr. T.N. Spijk-Belanova en C.J. Vermue LL.M.¹*

Rapporten en overige publicaties

In deze rubriek worden jaarverslagen, rapporten en overige publicaties besproken die inzicht bieden in de energiesector c.q. de ontwikkelingen van het energierecht. De redactie houdt zich aanbevolen voor suggesties voor documenten die in deze rubriek opgenomen kunnen worden.

■ Autoriteit Consument & Markt (ACM)

Tarieven voor energietransport stijgen per 2020

De ACM heeft in november 2019 aangekondigd dat de tarieven voor het transport van elektriciteit en gas in 2020 zullen gaan stijgen. Volgens ACM's tarievenbesluit voor regionale netbeheerders voor 2020 stijgen de kosten ongeveer vijf euro per huishouden per jaar. Voor consumenten maken de gemiddelde transporttarieven en aansluittarieven 1/5 deel uit van de energierekening, wat ongeveer neerkomt op 306 euro per jaar per huishouden. De reden voor de gestegen gastransporttarieven is dat vanaf 2020 de netbeheerders de kosten dragen van de fysieke en administratieve verliezen in plaats van de energieleveranciers. In de elektriciteitssector stijgt het transporttarief gemiddeld slechts 50 eurocent per jaar per huishouden. Over het algemeen wil de ACM in 2020 meer tariefbescherming en stelt zij daarom voor grootgasverbruikers gereguleerde tarieven vast voor de gehele aansluiting. Het bericht is na te lezen op de website van de ACM: <https://www.acm.nl/nl/publicaties/tarieven-voor-transport-energie-stijgen-met-gemiddeld-5-euro-huishouden-jaar>.

■ TenneT

Jaarlijkse rapport monitoring leveringszekerheid 2019

In januari verklaarde TenneT in haar jaarlijkse Rapport 'Monitoring Leveringszekerheid 2019', dat Noordwest-Europese samenwerking een essentiële voorwaarde is om na 2025 leveringszekerheid van

elektriciteit te kunnen garanderen. De productiecapaciteit in Nederland is tot nu toe voldoende om aan de elektriciteitsvraag in Nederland te voldoen. Toch wordt ervan uitgegaan dat over zes jaar de leveringszekerheid afhankelijk zal worden van import, omdat het aantal gascentrales in Nederland afneemt en vanaf 1 januari 2030 het verbod op de elektriciteitsproductie met kolen van kracht wordt. TenneT's COO spreekt zich nu al uit voor meer samenwerking, zodat gezamenlijk de leveringszekerheid gedekt kan worden. Bovendien beklemtoont TenneT ook de behoefte aan flexibilisering van de vraag naar elektriciteit, wat TenneT uitgebreid door middel van de *TenneT Flexibility Monitor* onderzoekt. Het bericht is na te lezen op de website van TenneT:

<https://www.tennet.eu/nl/nieuws/nieuws/europese-samenwerking-voorwaarde-voor-leveringszekerheid-elektriciteit-na-2025/>

■ Gasunie

De Fase II-studie: gezamenlijk vervolgonderzoek van Gasunie en TenneT

Op 22 januari 2020 heeft Gasunie een rapportage over de Fase II-studie gepubliceerd die in samenwerking met TenneT is uitgevoerd. Dit een vervolg van het gezamenlijke onderzoeksproject 'Infrastructure Outlook 2050' dat vorig jaar door beide netbeheerders was uitgebracht. Voor deze studie was een model ontwikkeld voor een geïntegreerd energiesysteem om transitiepaden van de Europese energie-infrastructuur van 2030 tot 2050 te bepalen op basis van het minimaliseren van de totale investerings- en operationele kosten van verschillende technologische opties (d.w.z. infrastructuur voor energietransmissie, waterstofeenheden, energiecentrales en opslaginstallaties). De studie legt de focus op Nederland en Duitsland. Er zijn drie verschillende scenario's in 'Fase II' ontwikkeld, voortbouwend op de 'Infrastructure Outlook 2050' en andere lopende studies. In alle scenario's werden twee doelstellingen opgenomen: 95 procent de-carbonisatie van het energiesysteem en een aanzienlijke groei van het aanbod van hernieuwbare energiebronnen. In het rapport werd opnieuw bevestigd dat de koppeling van de complementaire energie-infrastructuur voor elektriciteit en gas (waterstof en aardgas) essentieel is om de grootschalige hernieuwbare energiebronnen in het energiesysteem te integreren. Daarnaast werd geconcludeerd dat een verdere ontwikkeling van de transmissie-infrastructuur voor elektriciteit en gas ook na 2030 nodig is en de bestaande aard-

1. Prof. Martha Roggenkamp is hoogleraar energierecht en directeur van het Groningen Centre of Energy Law and Sustainability (GCELS). Bij GCELS zijn tevens aangesteld: Ceciel Nieuwenhout (promovenda), Lea Diestelmeier (postdoctoraal onderzoeker), Joris Gazendam en Liv Malin Andreasson (onderzoekers), Tatiana Spijk-Belanova (medewerker) en Jamie Behrendt en Sjoerd Kalisvaart (student-assistenten). Christiaan Vermue is werkzaam als Legal Counsel bij Gasunie. Deze rubriek betreft berichten die gepubliceerd zijn in de periode medio oktober 2019 tot 1 februari 2020.

gasinfrastructuur aangepast moet worden om een nieuw Europa-breed waterstofnet te kunnen ontwikkelen. Een volledige versie van de rapportage is te vinden op www.gasunie.nl.

■ Ministerie van Economische Zaken

Eerste transparantierapport over de delfstoffensector gepubliceerd

Op 14 januari 2020 heeft Minister van Economische Zaken en Klimaat, mede namens de Minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking, het rapport van het Nederlandse deel van het Extractive Industries Transparency Initiative (EITI) naar de Tweede Kamer gestuurd. Het rapport clustert de informatie over de delfstoffenwinning in Nederland. In dit kader worden de vergunningverlening en de financiële stromen tussen industrie en overheid in kaart gebracht. Afgesloten wordt met meerdere aanbevelingen voor een grotere mate van transparantie binnen het EITI-verband. Het is de bedoeling dat dit rapport vanaf dit jaar jaarlijks gepubliceerd zal worden. Het volledige rapport is te lezen op:

<https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-economische-zaken-en-klimaat/documenten/kamerstukken/2020/01/15/kamerbrief-over-rapport-nederlandse-eiti>.

Kamerbrief wijzigingen en voornemens energie-innovatie-instrumentarium 2020

Op 17 december 2019 heeft de Minister van Economische zaken en Klimaat per brief zijn plannen voor aanpassing van het energie-innovatie-instrumentarium aan de Tweede Kamer gestuurd. De plannen bestaan uit drie onderdelen. Allereerst bespreekt de Minister de Demonstratie Energie- en Klimaatinnovatie (DEI+). Dit is een financieel instrument dat zich richt op het ondersteunen van innovatieve pilot- en demonstratieprojecten op het gebied van klimaat en energie, waaronder projecten ter bevordering van een aardgasvrije gebouwde omgeving, flexibilisering van het energiesysteem (inclusief waterstof) en CO₂-reductie in de industrie. De Minister is voornemens de aanvragen wederom te beoordelen op volgorde van binnenkomst. Echter omdat de Europese staatsteunkaders dit nog niet toestaan, is voor waterstof, CCUS- en geavanceerde biobrandstoffen-technologieën nog geen de DEI+-procedure mogelijk. Ten tweede bespreekt de Minister het Topsector Energie (TSE) instrumentarium. De Minister wil meer sturen op vroegtijdige samenwerking tussen innovatieve marktpartijen door gerelateerde innovaties in samenhang op te pakken. Tot slot bespreekt de Minister de Hernieuwbare Energie Regeling (HER). De HER is een instrument dat zich specifiek richt op het verlagen van de kosten van de opwekking van hernieuwbare energie en kan als voorportaal van de SDE+ worden gezien. Zoals afgesproken in het klimaatakkoord is de Minister voornemens om de vervaldatum van de HER te verlengen tot 31 december 2023. De brief is te lezen op:

<https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-economische-zaken-en-klimaat/documenten/kamerstukken/2019/12/17/kamerbrief-over-wijzigingen-en-voornemens-energie-innovatie-instrumentarium-2020>.

Kabinetsreactie op de Klimaat- en Energieverkenning 2019

Op 1 november 2019 heeft de Minister van Economische Zaken en Klimaat (EZK) aan de Tweede Kamer de kabinetsreactie gestuurd op de Klimaat- en Energieverkenning (KEV) 2019 met als bijlage de aanvullende Klimaatakkoordnotitie van het PBL en een notitie van het Centraal Planbureau (CPB). De KEV geeft inzicht in de doelen voor hernieuwbare energie, energiebesparing en CO₂-reductie voor 2020 en 2030. De Klimaatakkoordnotitie betreft hierin ook de ambities en plannen binnen het Klimaatakkoord. In de kabinetsreactie, wijst de Minister van EZK op de grote rol van de Klimaatwet bij het realiseren van de beoogde emissiereductie van 49 procent. In het bijzonder acht de Minister het borgingsstelsel van deze wet, waarbinnen iedere twee en vijf jaar bijgestuurd kan worden, van belang. Bij een voorgenomen wijziging van de reductieopgave neemt de Minister zich voor het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) wederom om een advies te vragen. De brief geeft tevens een overzicht van de aanvullende maatregelen die het kabinet voornemens is te nemen om de klimaatdoelstellingen te halen. Het kabinet heeft specifieke criteria vastgesteld waaraan deze maatregelen dienen te voldoen, namelijk dat deze: '(i) kosteneffectief zijn, (ii) beperkte wegleffecten kennen naar het buitenland, (iii) op (enig) draagvlak kunnen rekenen en (iv) aansluiten bij de maatregelen in het Klimaatakkoord.' De brief werkt enkele maatregelen uit op de thema's SDE+, ISDE, zon op dak, verduurzaming en energiebesparing uit. De brief valt te lezen via:

<https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-economische-zaken-en-klimaat/documenten/kamerstukken/2019/11/01/kamerbrief-over-kabinetsreactie-op-de-klimaat-en-energieverkenning-2019-en-de-aanvullende-notities>.

■ Staatstoezicht op de Mijnen (SodM)

'Staat van de sector Windenergie op zee' gepubliceerd

Op 4 december 2019 publiceerde het SodM het rapport 'Staat van de sector Windenergie op zee'. Vanwege de verwachte grote toename van windenergie op zee, vond de toezichthouder het nodig om deze sector tegen het licht te houden. Het SodM deelt haar toezichtstaak ten aanzien van windenergie op zee met Rijkswaterstaat. In dat kader stelt de toezichthouder samen met Rijkswaterstaat een toezichtsarrangement op. Het SodM constateert dat er op dit moment enkele lacunes in wet- en regelgeving bestaan. Zo ligt het toezicht op vergunningen op grond van de Waterwet voor het geheel bij Rijkswaterstaat, terwijl het toezicht voor de windparken gedeeld wordt met het SodM. Het kan waardevol zijn het SodM als mede-toezichthouder op zee voor

de Waterwet voor watervergunningen voor de netten op zee toe te wijzen. Daarnaast geldt het strengere arboregime voor het werken op zee nog niet voor windenergie. Het SodM concludeert derhalve dat al op een vroegtijdig stadium (in de ontwikkelingsfase) en tijdens de bouw, het gebruik en de afbouw van de windparken rekening gehouden moet worden met milieubescherming en veiligheid. Het SodM is daarom voornemens om het toezicht meer toe te spitsen op keuzes die gemaakt worden in de planvormende fase, die uitwerking hebben in latere fases. Meer informatie is beschikbaar op: <https://www.sodm.nl/documenten/publicaties/2019/11/28/staat-van-de-sector-windenergie-op-zee>.

Voortgangsrapportage versterkingsoperatie Groningen

Op 29 januari 2020 publiceerde SodM haar advies over de maatregelen die in de provincie Groningen genomen moeten worden naar aanleiding van de aardbevingen ten gevolge van de gaswinning aldaar. Dit betreft ten aanzien van de bestaande bebouwing specifiek de zogenaamde versterkingsopgave en de versnellingsmaatregelen. De versterking van de bebouwing gaat volgens de toezichthouder nog niet snel genoeg. Het SodM komt met een vijftal adviezen aan de Minister van Economische Zaken en Klimaat, namelijk: (i) geef de Nationaal Coördinator Groningen (NCG) en uitvoerders binnen de pilots van de versterkingsoperatie meer ruimte om bij de uitoefening beslissingen te nemen, (ii) zorg dat nieuwe inzichten volgens een vast, periodiek proces worden meegenomen in de werkwijze, (iii) de NCG moet onderzoeken of de veiligheid het beste gediend is bij herbeoordeling of bij direct versterken, (iv) realiseer een ruim mandaat voor de NCG, en (v) verbeter communicatie en informatievoorziening richting de burgers. Het rapport is te lezen op:

<https://www.sodm.nl/documenten/rapporten/2020/01/29/advies-over-de-versterkingsopgave-en-de-versnellingsmaatregelen>.

■ Europese Commissie

Statistieken Hernieuwbare Energie

Op 23 januari 2020 heeft Eurostat de statistieken gepubliceerd met betrekking tot het aandeel hernieuwbare energie in de verschillende lidstaten. Gemiddeld komt de EU-28 uit op 18 procent hernieuwbare energie; hetgeen dus gedurende het jaar naar het beoogde percentage van 20 procent in 2020 moet worden gebracht. Twaalf lidstaten hebben hun individuele doel al bereikt, en vier lidstaten zijn er dichtbij om het doel te behalen. Nederland loopt echter het verst achter op de andere landen, en is dus de hekkensluiter van Europa met slechts 7,4 procent hernieuwbare energie. De cijfers zijn beschikbaar op:

<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/10335438/8-23012020-AP-EN.pdf/292cf2e5-8870-4525-7ad7-188864ba0c29>

Introductie 'Just Transition Mechanism'

Op 15 januari is het 'Just Transition Mechanism' van start gegaan. Met dit programma wordt er gepoogd om een sociale transitie teweeg te brengen, specifiek voor de regio's die het meest door de energietransitie geraakt worden, zoals regio's met veel kolenindustrie. Het ligt in de bedoeling dat er in deze regio's geïnvesteerd wordt in omscholing van de werknemers of in andere vormen van werkgelegenheid. Het fonds kan ook gebruikt worden voor de energietransitie in deze regio's, die op dit moment vaak afhankelijk zijn van één (fossiele) energiebron. Het investeringsprogramma heeft tenminste EUR 100 miljard beschikbaar, wat verder zou moeten helpen om ook private investeringen op gang te helpen. Het is een programma gebaseerd op solidariteit en verdeling, zodat er niemand achterblijft in de energietransitie. Meer informatie is beschikbaar op:

https://ec.europa.eu/info/news/launching-just-transition-mechanism-green-transition-based-solidarity-and-fairness-2020-jan-15_en

Nieuwe gas-interconnector 'BalticConnector' in bedrijf

Sinds begin januari 2020 is de nieuwe gas-interconnector 'BalticConnector' in bedrijf. Deze interconnector betreft een offshore pijpleiding tussen Finland en Estland die een lengte heeft van 152 kilometer, waarvan 77 km offshore. De pijplijn kan in beide richtingen gebruikt worden en heeft een capaciteit van 7,2 miljoen m³ gas per dag. Het project is een project of common interest (PCI) en heeft subsidie gekregen van de Connecting Europe Facility. Meer informatie is beschikbaar op:

https://ec.europa.eu/info/news/baltic-connector-gas-pipeline-ready-use-1-january-2020-2020-jan-08_en

Nieuwe Eurocommissaris Energie: Kadri Simson

Met het aantreden van de Von der Leyen-Commissie is ook een nieuwe eurocommissaris voor energie benoemd, nl. Kadri Simson, de voormalige Estse minister van economie en infrastructuur. Zij zal zich bezighouden met het ontwikkelen van een beter geïntegreerde Europese energiemarkt die lage energieprijzen aan consumenten kan bieden en tegelijkertijd de transitie naar niet-fossiele energiebronnen doormaakt. Verder is interconnectie een belangrijk thema. Omdat er een grote overlap is met de Europese 'Green Deal' van Frans Timmermans, zal zij nauw met hem samenwerken. Meer informatie is beschikbaar op: https://ec.europa.eu/info/news/new-european-commissioner-energy-takes-office-2019-dec-02_en

Gas- en Elektriciteitsmarktrapporten

Op 23 december heeft de Europese Commissie de nieuwste Gas- en Elektriciteitsmarktrapporten gepubliceerd. Deze rapporten beslaan het derde kwartaal van 2019. Uit het Elektriciteitsrapport blijkt een duidelijke beweging van kolen naar aardgas als primaire energiebron voor de elektriciteitsproductie. Dit komt o.a. doordat de gasprijzen laag

zijn en de CO₂ prijs hoger is dan een jaar geleden. Elektriciteitsproductie van 'solid fuels' is 35 procent lager en import van kolenstroom van buiten de EU was bijna 40 procent lager. Hernieuwbare energie in de elektriciteitsmix was met 33% significant hoger dan andere grote economieën zoals India (27 procent), China (26 procent) en de Verenigde Staten (15 procent). Het gasmarktrapport laat een 7 procent verhoging van de gasconsumptie zien in vergelijking met hetzelfde kwartaal in 2018. De gasproductie in de EU is echter 9 procent lager dan hetzelfde kwartaal in 2018, maar daarentegen stijft de import van aardgas. Vooral de import van LNG is sterk aan het groeien, met 75 procent meer in vergelijking met het derde kwartaal van 2018. De LNG komt vooral uit Qatar, Rusland, Nigeria en de V.S. De rapporten zijn beschikbaar op https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/quarterly_report_on_european_electricity_markets_q_3_2019.pdf

In een andere publicatie, van 26 november, zijn ook de consumentenprijzen van gas en elektriciteit voor 2019 vergeleken. Daar blijkt uit dat de elektriciteitsprijzen in de EU licht omhoog gaan, terwijl de gasprijzen stabiel blijven. De veranderingen in consumentenprijzen komen deels door veranderingen in heffingen. Nederland staat wat elektriciteitsprijzen betreft in de middenmoot van Europese landen, wat gas betreft betalen consumenten in Nederland het op één-na-hoogste tarief van Europa, achter Zweden en voor Denemarken. Deze data zijn beschikbaar op:

<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20191126-2>

■ ACER

Jaarrapport Europese elektriciteits- en gasmarkten 2018

In oktober 2019 heeft ACER in samenwerking met de Council of European Energy Regulators (hierna: CEER) de jaarrapporten van de Europese elektriciteits- en gasmarkten over 2018 gepubliceerd. Deze rapporten worden hieronder besproken maar kunnen worden geraadpleegd via:

https://www.acer.europa.eu/Official_documents/Publications

Jaarrapport groothandelsmarkt elektriciteit

Het rapport omvat 71 pagina's en begint met een overzicht van de ontwikkeling van de groothandelsprijzen in 2018. Gedurende dat jaar steeg de jaarlijkse gemiddelde day-ahead (DA) elektriciteitsprijs in bijna alle biedzones. Het aantal prijspielen (200) is in 2018 aanzienlijk gedaald ten opzichte van de vorige twee jaren (meer dan 1000 per jaar). Als verklaring hiervoor noemt het rapport milde weersomstandigheden, die de belasting hebben afgevlakt en daardoor de frequentie van de schaarste in de meeste lidstaten in 2018 hebben verminderd. ACER gaat in op prijsconvergentie als indicator van het niveau van de elektriciteitsmarktintegratie. Gemiddelde absolute DA prijzen varieerden van minder dan 0,5 EUR/MWh aan de grenzen tussen

Estland en Finland, Portugal en Spanje, en Letland en Litouwen, tot 10 EUR/MWh of meer bijvoorbeeld op alle Bulgaarse en Britse grenzen en aan de grens tussen Oostenrijk en Italië. ACER benadrukt dat de aanhoudende prijsverschillen bevestigen hoe relevant het is om de marktkoppeling op alle grenzen te voltooien. In deze context benadrukt het rapport de relevantie van grensoverschrijdende capaciteit voor een goed werkende interne groothandelselektriciteitsmarkt. Het rapport merkt tevens op dat het volume van verhandelbare grensoverschrijdende capaciteit beperkt bleef. Als reden hiervoor noemt het rapport niet alleen congestie op interconnectiepunten maar vooral ook congestie op andere 'intra-zonal critical network elements'. Verder beschrijft het rapport de status van capaciteitsmechanismen. ACER concludeert dat hoewel de lidstaten een legitiem belang hebben om de continuïteit van de voorziening in hun land te allen tijde te garanderen, het voor een efficiëntere waarborging van de energievoorziening een meer pan-Europese aanpak nodig is. Afsluitend geeft ACER vooral aanbevelingen met betrekking tot benutting van capaciteit in verschillende tijdsbestekken en met betrekking tot de efficiënte benutting van beschikbare productiecapaciteit.

Jaarrapport groothandelsmarkt gas

Het rapport bevat 70 pagina's en begint met een overzicht van recente ontwikkelingen in de groothandelsmarkt voor aardgas. In 2016 daalde de gasconsumptie met 3,7 procent ten opzichte van 2017 tot 5.047 TWh. Het rapport noemt als een verklaring hiervoor vooral het milde weer in het vierde kwartaal. De EU wordt echter steeds afhankelijker van de invoer van gas, aangezien de binnenlandse gasproductie blijft dalen (-6,5 procent ten opzichte van 2017). Deze daling werd gecompenseerd door LNG (+10 procent) en een toename van de invoer van pijpleidingen, voornamelijk uit Rusland. In 2018 importeerde de EU 77 procent van haar verbruikte gas (+2,1 procent vergeleken met 2017). Biogasproductie vertegenwoordigt nog maar een klein deel van de totale EU-consumptie (gemiddeld 4 procent; in Denemarken en Nederland ligt dit percentage boven de 25 procent). Als een positieve ontwikkeling vermeldt het rapport een hoge prijsconvergentie. De verschillen in de kosten voor de levering van gas tussen de lidstaten liggen momenteel in de meeste gevallen onder 1 EUR/MWh (drie jaar geleden waren verschillen van meer dan 5 EUR/MWh nog gebruikelijk). De meeste leveringscontracten zijn nu gekoppeld aan hub-prijzen. 76 procent van de gasleveringen in de EU werden geprijsd met een referentieprijzen voor hubs en het totale aantal verhandelde hubs in de EU. De volumes zijn met 7 procent gestegen ten opzichte van 2017. Het rapport gaat verder in op de ontwikkeling van de interne markt en de implementatie van netwerkcodes, namelijk de netwerkcode betreffend capaciteitsallocatie mechanismen, de netwerkcode voor richtlijnen voor congestiebeheer procedures en de netwerkcode betreffend balanceren van het gassysteem. Het rapport benadrukt dat de correcte

implementatie van de netwerkcodes belangrijk is voor de ontwikkeling van de interne markt.

Jaarrapport inspraak en bescherming van consumenten

Het rapport omvat 40 pagina's en beschrijft en toetst de implementatie van bepalingen voor consumentenbescherming uit het derde energiepakket en stelt dat consumenten een integraal deel uitmaken van een goedwerkende energiekleinhandelsmarkt. Het rapport gaat ook in op bepalingen met betrekking tot consumentenbescherming uit het Clean Energy Package, met name de nieuwe Elektriciteitsrichtlijn (EU) 2019/944. Zoals in de afgelopen jaren vermeldt het rapport grote verschillen tussen de lidstaten inzake de bepalingen omtrent de noodleverancier ('supplier of last resort'). Dit verklaart ook het verschil van het aantal consumenten dat door een noodleverancier beleverd werd. Zo werd er in sommige lidstaten minder dan 1 procent van de consumenten beleverd terwijl in andere lidstaten meer dan 70 procent werd beleverd door een noodleverancier. Het aantal afsluitingen als gevolg van wanbetaling was 2018 het hoogste in Italië (4,3 procent voor elektriciteit en ongeveer 2,5 procent voor gas). In de meeste lidstaten lag het percentage elektriciteit- en gasafsluitingen onder 2 procent. Tevens wordt de definitie van kwetsbare consumenten op nationaal niveau bepaald. ACER heeft de invulling van deze bepaling gemonitord en stelt vast dat ook hier grote verschillen in de nationale bepalingen zijn. Het meest gebruikte criterium voor het identificeren van kwetsbare klanten is hun inkomensniveau (21 lidstaten). Tevens blijkt dat lidstaten verschillende maatregelen hanteren om kwetsbare consumenten te beschermen. De meest voorkomende maatregelen betreffen beperkingen ten aanzien van het afsluiten als gevolg van wanbetaling of het instellen van speciale tarieven. Ten aanzien van deze speciale tarieven bevat de nieuwe elektriciteitsrichtlijn echter strengere voorwaarden (art. 5 Elektriciteitsrichtlijn (EU) 2019/944). Het rapport gaat ook in op de uitrol van slimme meters. Momenteel zijn 34 procent van alle elektriciteitsmeetpunten (van huishoudens en kleine en middelgrote ondernemingen) voorzien met een slimme meter.

Jaarrapport energiekleinhandelsmarkt (gas en elektriciteit)

Het rapport van 32 pagina's bespreekt algemene prijs- en vraagontwikkelingen en de mate van concurrentie tussen leveranciers. In 2018 zagen de huishoudelijke consumenten gemiddeld een prijsstijging van zowel elektriciteit (+1,9 procent) als gas (+3,5 procent) ten opzichte van 2017. Voor industriële verbruikers zijn de elektriciteitsprijzen gemiddeld gedaald met 2,2 procent terwijl de gasprijzen met 13,4 procent stegen. Net als in voorgaande jaren lopen de kleinhandelsprijzen voor elektriciteit en gas voor zowel huishoudens als industriële verbruikers tussen de lidstaten ver uiteen. Dit wordt verklaard door de verschillen in marktstructuren en nationale energie- en belastingsystemen. Voor

de huishoudelijke consumenten zijn de prijzen in de hoogst geprijsde lidstaten nog steeds meer dan drie keer zo hoog als die in de laagst geprijsde lidstaten. Deze verschillen zijn vaak nog groter in het industriële sector. Zo betalen huishoudelijke consumenten in Denemarken voor hun elektriciteit, bijvoorbeeld, 0,31 EUR/kWh en in Bulgarije 0,099 EUR/kWh. Industriële elektriciteitsafnemers betalen 0,24 EUR/kWh in Denemarken en 0,045 EUR/kWh in Luxemburg. In het algemeen blijkt dat gedurende de afgelopen jaren het aandeel van de energiecomponent in de tarieven is gedaald; van 2015 tot 2018 daalde de energiecomponent in de elektriciteitsprijzen van 47 tot 39 procent en voor gas van 52 tot 50 procent.

Rapport inzake inter-transmissiesysteembeheerder compensatie in 2018

Op 16 december 2019 heeft ACER een rapport (31 pagina's) gepubliceerd over de toepassing in 2018 van het regime inzake 'Inter-Transmissiesysteembeheerder Compensatie' (hierna: ITC). Verordening EU 838/2010 'betreffende de vaststelling van richtsnoeren met betrekking tot het vergoedingsmechanisme voor elektriciteitsstromen tussen transmissienetbeheerders en een gemeenschappelijke regelgevingsaanpak voor de transmissietarifiering' geeft transmissienetbeheerders de mogelijkheid om vergoedingen te krijgen voor grensoverschrijdende elektriciteitsstromen ten behoeve van derden. De vergoeding wordt betaald uit een fonds dat wordt gevuld door de transmissienetbeheerders uit de deelnemende landen. Onder de deelnemende landen bevinden zich ook landen van buiten de EU die verbonden zijn met transmissienetwerken binnen de EU (in totaal 35 partijen). Het rapport gaat vooral in op de nakoming van het ITC mechanisme en ook op de waardering van de grensoverschrijdende netverliezen. In totaal was er in 2018 EUR 256 miljoen beschikbaar in het ITC-fonds, waarvan EUR 100 miljoen bedoeld was voor infrastructuur en EUR 156 miljoen voor netverliezen op grond van grensoverschrijdende elektriciteitsstromen. De bedragen zijn sinds 2015 vrijwel niet veranderd.

Rapport inzake elektriciteitstransmissietarieven methoden in Europa 2018

Op 23 december 2019 heeft ACER een rapport gepubliceerd over de onderliggende methoden van elektriciteitstransmissietarieven in de lidstaten. Op grond van art. 18(1) van de Elektriciteitsrichtlijn (EU) 2019/944 moeten de tarieven voor de toegang tot het transmissienet aan verschillende criteria voldoen. Onder andere moeten tarieven kosten reflectief en transparant zijn, rekening houden met de noodzaak van veiligheid en -flexibiliteit, en de daadwerkelijk gemaakte kosten weergeven. Het rapport vergelijkt bijvoorbeeld de categorieën van kosten die in de tarieven zijn opgenomen, de gebruikers voor wie de tarieven van toepassing zijn en eventuele uitzonderingen alsmede de ervaringen met betrekking tot het gebruik van tijd- en locatie specifieke tariefsignalen. Het rapport omvat 71 pagina's.

■ ENTSO-E

Ontwikkelingen op de onbalansmarkt

De netwerkcode over elektriciteitsbalancering bepaalt dat de aangesloten TSOs voorstellen moeten ontwikkelen om de onbalansmarkt makkelijker toegankelijk te maken. Op 18 december 2019 heeft ENTSO-E namens de TSOs twee voorstellen gepubliceerd inzake het (i) stroomlijnen van de aanbesteding van diensten op de onbalansmarkt en (ii) het ontwikkelen van bepaalde standaardproducten. De voorstellen zijn in publieke consultaties voorgelegd aan belanghebbenden en inmiddels aan ACER gestuurd, die ze formeel moet goedkeuren. De voorstellen en het persbericht zijn beschikbaar op: <https://www.entsoe.eu/news/2019/12/18/developments-on-the-european-balancing-capacity-markets/>

NEMO's publiceren eerste rapport over marktkoppeling

Op 10 december 2019 hebben de Nominated Electricity Market Operators (NEMO's) een eerste rapport gepubliceerd over de implementatie van de netwerkcode over capaciteitsallocatie en congestiemanagement (CACM). Het rapport betreft het jaar 2018 en geeft updates over de wijzigingen in de gekoppelde markten. Hier zijn nog grote verschillen waar te nemen. Terwijl Ierland en Noord-Ierland in 2018 zijn gekoppeld, zijn Duitsland en Oostenrijk daarentegen nog ontkoppeld. Er wordt uitgezocht hoe de marktkoppeling verder kan worden uitgebreid. Inmiddels zijn wel allerlei technische maatregelen en verbeteringen ingevoerd, onder andere ten aanzien van het algoritme. Deze blijkt robuust en betrouwbaar. Verder hebben de NEMO's en de netbeheerders hun onderzoeks- en ontwikkelingsprogramma's uitgebracht. Het rapport gaat verder ook in op de veranderingen in de intraday-markt. Met dit rapport wordt voldaan aan de wettelijke rapportageverplichting die NEMO's hebben uit hoofde van de CACM-netwerkcode. De rapporten zullen hierna jaarlijks verschijnen. Het rapport is beschikbaar op <https://www.entsoe.eu/news/2019/12/10/cacm-annual-report/>

Visie op elektriciteitsmarkt en -systeem 2030

ENTSO-E werpt een blik op de toekomst met de publicatie van Vision 2030, waarin de ontwikkelingen op de elektriciteitsmarkt en het elektriciteitssysteem worden behandeld. Belangrijke bevindingen zijn dat (i) het Clean Energy Package een belangrijke ontwikkeling is en dat de veranderingen tijdig moeten worden geïmplementeerd; (ii) Europa van een fossiel, gecentraliseerd naar een hernieuwbaar, gedigitaliseerd en gedecentraliseerd systeem gaat; (iii) verschillende landen voor de verschillende tijdsperiodes andere marktmodellen dan het huidige zouden moeten kunnen implementeren; (iv) het elektriciteitssysteem van de toekomst eigenlijk een 'systeem van systemen' is, en dat deze onderling goed moeten samenwerken; (v) het systeem van systemen moet gebaseerd zijn op een gezamenlijke architectuur die op verschillende geografische lagen

berust; en (vi) dat de besturing van dit systeem voor een belangrijk deel zal neerkomen op netbeheerders, zowel nationaal als regionaal, maar uiteraard in samenspraak met verschillende groepen belanghebbenden. Het rapport is beschikbaar op de website: <https://vision2030.entsoe.eu/>

■ ENTSO-G

Rapport eerste incrementele capaciteitsproces

Op 20 januari 2020 heeft ENTSO-G een rapport gepubliceerd over de eerste ronde van het incrementele capaciteitsproces. Verordening (EU) 2017/459 (NC CAM) is de grondslag van het Europese geharmoniseerde incrementele capaciteitsproces dat tot doel heeft om eventuele grensoverschrijdende capaciteitsvraag te identificeren en hierop adequaat te reageren. Dit kan gebeuren door ofwel de bestaande technische capaciteit te vergroten, ofwel door het creëren van nieuwe capaciteit, indien daar behoefte aan is. De start van het incrementele capaciteitsproces vindt elk oneven jaar plaats. Het proces bestaat uit twee delen: een niet bindend deel en een bindend deel. Uiteindelijk heeft geen enkele Transmissiesysteembeheerder (TSO) in Europa in het eerste incrementele capaciteitsproces een bindende capaciteitsvraag ontvangen, waardoor het eerste incrementele capaciteitsproces niet tot investeringen in extra transportcapaciteit heeft geleid. Het volledige rapport met daarin een uitgebreide omschrijving van het proces is te raadplegen via: www.entsog.eu

ENTSO-G Roadmap 2050 for gas grids

Op het jaarlijkse ENTSO-G congres, dat plaatsvond op 11 december 2019, heeft ENTSG haar 'Roadmap 2050 for gas grids' gepresenteerd. In dit document stellen Europese TSO's alternatieven voor om de gastransportnetwerken klaar te maken voor de energietransitie. Er worden zeven aanbevelingen van Europese TSO's uitgelicht die als input dienen voor de Europese 'Green Deal'. Er worden onder andere voorstellen gedaan voor (aanvullende) regelgeving om meer ruimte te bieden aan technologische ontwikkelingen, het transport van hernieuwbare gassen en CO₂. De gehele roadmap is te vinden op www.entsog.eu

Artikelen in andere tijdschriften

Met deze rubriek wordt beoogd een overzicht te bieden van artikelen over aspecten van het energierecht in andere tijdschriften, zowel Nederlandse als buitenlandse. Suggesties voor verwijzingen naar andere dan de onderstaande tijdschriften worden door de redactie op prijs gesteld.

Journal of Energy & Natural Resources Law

K. Huhta, 'Smartening up while keeping safe? Advances in smart metering and data protection under EU law' vol. 38, issue 1, p. 5 - p. 22

A. Ingelson, 'Technological innovation to enhance security of tenure for mineral claim holders', vol. 38, issue 1, p. 23 - p. 46

S. Yadav, G. K. Sarangi, M.P. Ram Mohan, 'Hydraulic fracturing and groundwater contamination in India: evaluating the need for precautionary action', vol. 38, issue 1, p. 47 - p. 63

D. Benrath, 'Applicable law to hydrogen pipelines for energy purposes in Germany', vol. 38, issue 1, p. 65 - p. 89

Ch. Nwapi, 'The achievement of regulatory excellence in the oil and gas industry in Nigeria: the 2017 National Oil and Gas Policy', vol. 38, issue 1, p. 91 - p. 117

International Energy Law Review

P.S. Tamundo, B. Ihua-Maduenyi, 'Regulation of Petroleum Refining in Nigeria: Past, Present and Future Challenges', 2019, issue 6, p. 161 - p. 170

E.O. Okumagba, 'Oil and Gas Pipeline 'Vandalism' in Nigeria: Analysing Alternative Options Beyond the Traditional Legal Approach', 2019, issue 7, p. 181 - p. 189

Th. Reuters, 'Regional Developments: the UK – A Round-Up of Recent Cases in the Energy Sector', 2019, issue 8p. 193 – p. 207

E. Mannopov, B. Shamshiev, 'Regional Developments: Improving Energy Efficiency in Uzbekistan', 2019, issue 8, p. 207 – p. 209.

Energy Law Journal

R. Glick, M. Christiansen, 'FERC and Climate Change', vol. 40, issue 1, p. 1 – p. 46.

S.D. Ledgerwood, J.A. Keyte et al, 'The Intersection of Market Manipulation Law and Monopolization under the Sherman Act: Does it Make Economic Sense?', vol. 40, issue 1, p. 47 – p. 86.

S.S. Gaille, 'How Political Risk Associated with Climate Change is Impacting Pipeline Construction Agreements', vol. 40, issue 1, p. 111 – p. 128.

Journal of World Energy Law & Business

J. Handrlica, 'Transportable nuclear power plants: an enigma of international nuclear liability law', vol. 12, issue 6, p. 465 – p.479.

C. Robertson, L. Moore et al, 'The effect of non-fiscal clauses in Host Government Instruments on the Fair Market Value of upstream opportunities', vol. 12, issue 6, p. 480 – p. 501.

V. Jeutner, 'Amendments, annexations, alternatives: Nord Stream 2's contemporary status under EU and international law', vol. 12, issue 6, p. 502 – p. 512.

European Energy & Environmental Law Review

M.G. Edens, S. Lavrijssen, 'The Energiewende as a Public Value Challenge for German DSOs', vol. 28, issue 4, p. 200 – p. 225.

B. O'Connell, 'A 'Made in Qatar' Energy Transition Strategy', vol. 28, issue 6, p. 226 – p. 230.

Energy Policy

G. Venturini, K. Karlsson et al, 'Impact and effectiveness of transport policy measures for a renewable-based energy system', vol. 133, no. 110900.

G. Thomas, C. Demski et al, 'Deliberating the social acceptability of energy storage in the UK', vol. 133, no. 110908.

S. Schäfer, 'Decoupling the EU ETS from subsidized renewables and other demand side effects: lessons from the impact of the EU ETS on CO₂ emissions in the German electricity sector', vol. 133, no. 110858.

R.J. Detz, B. van der Zwaan, 'Transitioning towards negative CO₂ emissions', vol. 133, no. 110938.

F. Hvelplund, L. Krog et al, 'Policy paradigms for optimal residential heat saving in a transition to 100% renewable energy systems', vol. 134, no. 110944.

M. Klein, A. Ziade et al, 'Aligning prosumers with the electricity wholesale market – The impact of time-varying price signals and fixed network charges on solar self-consumption', vol. 134, no. 110901.

K. Harrahill, O. Douglas, 'Framework development for 'just transition' in coal producing jurisdictions', vol. 134, no. 110990.

L. Raymond, 'Policy perspective: Building political support for carbon pricing – Lessons from cap-and-trade policies', vol. 134, no. 110986.

J. Wesley Burnett, L. Lynn Kiesling, 'Power plant heat-rate efficiency as a regulatory mechanism: Implications for emission rates and levels', vol. 134, no. 110980.

G.M. Dobers, 'Acceptance of biogas plants taking into account space and place', vol. 135, 110987.

A. Ferreira, M. Duarte Pinheiro, 'Decarbonizing strategies of the retail sector following the Paris Agreement', vol. 135, no. 110999.

A. Antón, 'Taxing crude oil: A financing alternative to mitigate climate change?', vol. 136, no. 111031.

S. Zalzar, E. Bompard et al, 'The impacts of an integrated European adjustment market for electricity under high share of renewables', vol. 136, no. 111055.

T. Ndebele, 'Assessing the potential for consumer-driven renewable energy development in deregulated electricity markets dominated by renewables', vol. 136, no. 111057.

S. Thomas, J. Rosenow, 'Drivers of increasing energy consumption in Europe and policy implications', vol. 137, no. 111108.

K. Wohlfarth, E. Worrell et al, 'Energy efficiency and demand response – two sides of the same coin?', vol. 137, no. 111070.

Ö. Özdemir, B.F. Hobbs et al, 'Capacity vs energy subsidies for promoting renewable investment: Benefits and costs for the EU power market', vol. 137, no. 111166.

J. Höckner, S. Voswinkel et al, 'Market distortions in flexibility markets caused by renewable subsidies – The case for side payments', vol. 137, no. 111135.

K. Hirose, T. Matsumura, 'A comparison between emission intensity and emission cap regulations', vol. 137, no. 111115.

I. Galarraga, S. Kallbekken et al, 'Consumer purchases of energy-efficient cars: How different labelling schemes could affect consumer response to price changes', vol. 137, no. 111181.

E. Mlecnik, J. Parker et al, 'Policy challenges for the development of energy flexibility services', vol. 137, no. 111147.

E. Bouri, I. Kachacha et al, 'Oil market conditions and sovereign risk in MENA oil exporters and importers', vol. 137, no. 111073.

Climate Policy

T. Diniz Oliveira, A. Costa Gurgel et al, 'The effects of a linked carbon emissions trading scheme for Latin America', vol. 20, issue 1, p. 1 – p. 17.

L. Schneider, S. La Hoz Theuer et al, 'Outside in? Using international carbon markets for mitigation not covered by nationally determined contributions (NDCs) under the Paris Agreement', vol. 20, issue 1, p. 18 – p. 29.

W. Acworth, M. Montes de Oca et al, 'Emissions trading in regulated electricity markets', vol. 20, issue 1, p. 60 – p. 70.

L. Cui, Y. Sun et al, 'Co-financing in the green climate fund: lessons from the global environment facility', vol. 20, issue 1, p. 95 – p. 108.

H. Winkler, 'Putting equity into practice in the global stocktake under the Paris Agreement', vol. 20, issue 1, p. 124 – p. 132.

C. Flachsland, M. Pahle et al, 'How to avoid history repeating itself: the case for an EU Emissions Trading System (EU ETS) price floor revisited', vol. 20, issue 1, p. 133 – p. 142.

Utilities Policy

C. Clastres, J. Percebois et al, 'Cross subsidies across electricity network users from renewable self-consumption', vol. 59, no. 100925.

F. Billimoria, R. Poudineh, 'Market design for resource adequacy: A reliability insurance overlay on energy-only electricity markets', vol. 60, no. 100935.

S. Geroe, 'Non-recourse project financing for concentrated solar thermal power', vol. 60, no. 100937.

D. Peng, R. Poudineh, 'Electricity market design under increasing renewable energy penetration: Misalignments observed in the European Union', vol. 61, no. 100970.

C. Cambini, G. Soroush, 'Designing grid tariffs in the presence of distributed generation', vol. 61, no. 100979.

Recht der Energiewirtschaft

H. Weyer en T. Iversen, 'Regionale Flexibilitätsmärkte als Instrument des Engpassmanagements' RfE 12/2019, p. 485 – 492.

J. Gundel, 'Zur unionsrechtlichen Zulässigkeit normativer Vorgaben der Mitgliedstaaten für die nationalen Energie-Regulierungsbehörden' RfE 12/2019, p. 493 – 498.

C. Lamy en C. Rühr, 'Das EEG im Jahr 2019 - ein Rechtsprechungsrückblick' RfE 1/2020, p. 1 – 7.

R. Pompl, 'Europäisierung der Versorgungssicherheit? - Die Regelungen zur Sicherung der Erzeugungskapazitäten für Strom im vierten Binnenmarktpaket' RfE 1/2020, p. 8 – 16.

Ars Aequi

L. Tigelaar, 'Kunnen omwonenden van windturbines eventuele gezondheidsschade en waardedaling van hun woning gecompenseerd krijgen?', 2019/11, p. 865 - 874.

Markt & Mededeling

T. van Breugel, S. Lavrijssen & L. Hancher, 'De investeringstoets in vitale infrastructuur: laatste redmiddel of reden tot zorg?', 2019/06, p. 203 - 210.

Milieu & Recht

M. Peeters, 'TwentyThirty - TwentyDirty?', 2019/101, p. 657.

Nederlands Juristenblad

M. Bouwman, 'Een urgente dialoog', 2019/2171, p. 2700 - 2706.

T. Hartlief, 'De zaken die ertoe doen', 2020/1, p. 5.

M. Planken & M. Tjepkema, 'Twee kapiteins op één schip bij de afwikkeling van mijnbouwschade', 2020/2, p. 6 - 14.

J. van de Bunt, 'Drie wijzigingen voor het wetsvoorstel Tijdelijke Wet Groningen', 2020/3, p. 15 - 21.

T. Kortmann, 'Van Instituut mijnbouwschade naar schadefonds bodembeweging Groningen', 2020/4, p. 22 - 27.

J. van Dunné, 'Vergoeding van waarde daling van woningen in rechtspraak en wetgeving – een 'achterhoede gevecht' of een 'frontliniekwestie'?', 2020/5, p. 28 - 35.

Overheid en Aansprakelijkheid

B. Roozendaal, 'De prejudiciële beslissing van de Hoge Raad aardbevingsschade Groningen', 2019/58, p. 117 - 123.

Tijdschrift voor Bouwrecht

J. Karens, 'Balanceren in de energietransitie - Het gemeenschappelijk kader voor energietransitie in de gebouwde omgeving', 2019/148, p. 900 - 908.

M. de Rijke, 'Energietransitie en gebouwde omgeving vanuit energierechtelijk perspectief', 2019/149, p. 909 - 913.

N. Streep, 'Gebouwgebonden financiering en het Klimaatakkoord - Een verkenning naar de juridische inbedding van een maatschappelijke ambitie', 2019/150, p. 914 - 920.

S. van Gulijk, 'De transitie naar duurzame energie in de bouw: duurzaam gecontracteerd?', 2019/151, p. 921 - 927.

A. Neerhof & N. Scholten, 'Op weg naar uniformering van bouwtechnische energieprestaties en een integrale benadering?', 2019/152, p. 928 - 939.

M. Dieperink & V. Jacobs, 'De toekomst van geothermie in Nederland', 2019/153, p. 940 - 946.

K. Meijering & J. Mohuddy, 'Gemeenten en de aanleg en exploitatie van warmtenetten - Een gids door het huidige warmte-doolhof', 2019/154, p. 947 - 952.

T. Lam & J. van Vulpen, 'De aanleg van warmtenetten in proeftuingemeenten', 2019/155, p. 953 - 959.

A. Nijmeijer, 'Expansie warmtenetten is gebaat bij kostenverhaal via afdeling 6.4 Wro', 2019/156, p. 960 - 966.

P. Kuypers & M. de Wit, 'Transitie: waar overheid en markt elkaar de hand reiken - Aanbesteding, mededinging en staatssteun: de regels over het samenspel tussen overheid en onderneming', 2019/157, p. 967 - 976.

S. van Hooft, J. van der Loop & S. Verduijn, 'Renovatie en nieuwbouw met garantie op (energie)prestaties - Werken met het vernieuwde model Afnameovereenkomst', 2019/158, p. 977 - 984.

Tijdschrift voor Ondernemingsrecht

V. de Serière, 'Toekomstmuziek of utopie: kan de overheid voorschrijven dat de financiële sector meer substantieel bijdraagt aan het bereiken van klimaatdoelstellingen? Een overzicht', 2020/12, p. 53 - 66.

Tijdschrift voor Omgevingsrecht

S. Akerboom, 'Participatie en de energietransitie: juridisch instrumentarium in een veranderende context', 2019/03, p. 75 - 87.

R. Jager, 'Is het mogelijk om alle woningeigenaren verplicht van het aardgas af te schakelen?', 2019/04, p. 139 - 149.

Tijdschrift voor Vastgoedrecht

J. Lameijer & E. Haverkamp, 'De ruimtelijke inpassing van zonneparken: recente ontwikkelingen', 2019/6, p. 125 - 131.

Mededelingen NeVER

Na een uiterst succesvolle 31ste editie van het European Energy Law Seminar in Den Haag op 20 en 21 januari 2020, is de NeVER verheugd te melden dat de volgende bijeenkomst zal plaatsvinden op 8 april a.s. ten kantore van Loyens & Loeff te Rotterdam. De heer Ed Nijpels zal dan spreken over het Klimaatakkoord en de daaropvolgende ontwikkelingen. Tevens zal mevrouw Josefiën van de Ven van EZK een voordracht houden over de 'Rijksvisie Marktontwikkelingen Energietransitie'. Meer informatie is te vinden op www.never.nl.